

Методичний арсенал учителя-предметника

Інженерія сюжету: сучасні підходи до конструювання літературної історії в шкільній освіті

*Людмила Лузан,
кандидат педагогічних наук,
професор кафедри освітнього менеджменту та виховання
КВНЗ «Харківська академія неперервної освіти»*

*Анна Лузан,
учитель української мови і літератури
КЗ «Пересічанський ліцей» Солоницівської СР
Харківської області*

У статті обґрунтовано інноваційний методичний підхід «інженерія сюжету» як інструмент свідомого проєктування й аналізу структури художнього твору на уроках літератури в умовах реалізації вимог Нової української школи (НУШ). Автор розкриває відмінності між традиційним репродуктивним аналізом та системно-конструкторською діяльністю учнів. У роботі представлено практичний комплекс мікроправ, алгоритми покрокової розробки сюжетних моделей, інструменти формувального оцінювання та критерії діагностики учнівських текстів. Особливу увагу приділено технологіям подолання освітніх втрат та розвитку ключових компетентностей восьмикласників за допомогою інтерактивного моделювання архітекτονіки художнього твору.

Ключові слова: *інженерія сюжету, Нова українська школа, читацька компетентність, формувальне оцінювання, архітектура історії, освітні втрати.*

Вступ

Сучасний етап трансформації загальної середньої освіти в Україні, зумовлений послідовним упровадженням Державного стандарту базової середньої освіти [1] та ціннісних орієнтирів Нової української школи (НУШ) [2], вимагає докорінного переосмислення методичних підходів до навчання літератури. Одним із ключових завдань сучасної мовно-літературної освіти є відмова від пасивного, механічного відтворення учнями змісту художніх творів на користь формування навичок глибокого, усвідомленого («читання зі смыслом»), критичного та креативного мислення.

Додатковим викликом для сучасного вчителя-словесника стала необхідність подолання освітніх втрат і розривів, спричинених тривалими деструктивними зовнішніми чинниками. У цих умовах виникає гостра потреба в інструментах, які здатні не просто зацікавити учня, а структурувати його знання, активізувати аналітичні здібності через наочні, алгоритмізовані моделі діяльнісного навчання [4]. Одним із таких високоефективних інноваційних методів є інженерія сюжету.

Інженерія сюжету в контексті шкільної літературної освіти розглядається як свідомий, технологізований процес проєктування, деконструкції та аналізу структурної архітектури художнього твору. Цей підхід дозволяє перетворити учня з пасивного спостерігача (чи простого «відтворювача») на активного дослідника,

конструктора літературної історії, здатного бачити художній текст як цілісну, живу та скоординовану систему взаємопов'язаних елементів.

Теоретичні основи інженерії сюжету як методичної системи

Традиційний аналіз художнього твору в закладах загальної середньої освіти найчастіше зводиться до фронтального опитування, відповідей на запитання вчителя за готовим шаблоном або лінійного переказу ключових подій. За такого підходу сюжет сприймається здобувачами освіти як певна «готова даність», моноліт, який не підлягає сумніву чи зміні. Як наслідок, учні часто не усвідомлюють внутрішніх механізмів текстотворення, причинно-наслідкових зв'язків між вчинками персонажів та динамікою розгортання конфлікту.

Натомість інженерія сюжету пропонує поглянути на твір через призму системно-структурного підходу. Текст деконструється на елементи моделі, що дає змогу виявити його «скелет» та «інженерні вузли». Цей процес спирається на сучасні інтерактивні технології навчання, де учень виступає суб'єктом пізнання та співавтором навчального процесу [3]. Порівняльну характеристику цих двох векторів аналізу наведено в таблиці 1.

Таблиця 1

Компаративний аналіз традиційного підходу та інженерії сюжету

Параметр порівняння	Традиційний аналіз твору	Інженерія сюжету
Роль учня в процесі	Репродуктивна (відповіді на запитання вчителя, пасивний розбір та переказ)	Продуктивно-конструкторська (моделювання твору як системи)
Сприйняття сюжету	Як статична, готова, незмінна авторська даність	Як гнучка динамічна модель, що піддається переформатуванню
Практичні можливості здобувача освіти	Запам'ятовування фактів, репродукування сюжетних ліній твору	Зміна елементів, створення сюжетних дуг, виявлення логічних помилок, проєктування власних історій
Розвиток мислення	Конкретно-образне, фактологічне пам'ять	Критичне, системне, креативне, прогностувальне мислення

В основі архітектури будь-якої літературної історії лежать шість базових взаємопов'язаних рівнів:

1. *Планування структури*: чітке виокремлення архітектонічних точок (початок/зав'язка – розвиток дії – кульмінація – фінал/розв'язка).
2. *Мотивація персонажів*: логіка та послідовність цілей і вчинків героїв, які безпосередньо рухають історію вперед.
3. *Причинно-наслідкові зв'язки*: органічне зчеплення подій за принципом «якщо подія А, то подія Б», що виключає випадковості, які не працюють на ідею.
4. *Динаміка конфлікту*: підтримка постійної напруги та протистояння (внутрішнього, міжособистісного чи зовнішнього).
5. *Маніпулювання очікуваннями*: прогнозування реакції аудиторії, використання раптових сюжетних поворотів та сюрпризів.

6. *Інтерактивність*: багаторазове тестування й корекція сюжетних ліній для досягнення максимальної логічності та художньої переконливості.

Зв'язок інженерії сюжету з ключовими компетентностями НУШ

Реалізація підходу «інженерія сюжету» безпосередньо забезпечує формування спектра ключових компетентностей, визначених Державним стандартом для базової освіти [1] та концептуальними засадами реформування середньої школи [2], зокрема у восьмикласників:

- *Читацька компетентність*: учень не просто декодує слова, а глибоко розпізнає логіку подій і конфліктів, аналізує приховані мотиви дій персонажів, інтерпретує смисли художнього тексту на основі аналізу його структури.
- *Мовленнєва (комунікативна) компетентність*: у процесі обговорення сюжетних моделей здобувачі освіти аргументують власну думку, вчаться вести дискусію, створюють чіткі, структуровані усні та письмові тексти за законами сюжетобудування.
- *Культурна та соціальна компетентність*: аналізуючи моральні дилеми персонажів через призму інженерного вибору автора, учні усвідомлюють загальнолюдські та національні цінності, співставляють вчинки героїв із власним життєвим досвідом та соціальними нормами.
- *Громадянська компетентність*: через дослідження колективних дій персонажів у складних сюжетних обставинах твору (особливо історичного спрямування) учні роблять висновки про суспільну відповідальність, єдність та громадянський вибір спільноти.

Практичний інструментарій: Серія мікрОВправ «Думати як конструктор»

Для ефективного впровадження інженерії сюжету на уроках мовно-літературного циклу та стимулювання активної пізнавальної діяльності учнів [3] розроблено систему гнучких мікрОВправ, які можна інтегрувати на різних етапах уроку (актуалізація, сприйняття, рефлексія). Нижче наведено детальний опис та методикУ проведення цих вправ:

ВПРАВА 1. «СЮЖЕТ БЕЗ ТЕКСТУ»

Фокус: Диференціація поняття «подія» та «сюжет».

Час: 5 хвилин.

Формат: індивідуальна робота з наступним міжгрупОВим обміном.

Учням пропонується перелік із 5-6 нейтральних фактів (наприклад: Герой повертається додому; Зустрічає знайому людину; Дізнається новину; Приймає рішення; Від'їжджає).

Завдання для учнів:

- Об'єднати ці події в чітку логічну послідовність.
- Визначити, яка саме подія є сюжетно ключовою (ієрархічний центр).
- Сформулювати лише одним реченням, у чому полягає сутність конфлікту.

Методичний інсайт: Вправа доводить, що сюжет виникає не з механічної кількості подій, а з їхнього ієрархічного розміщення та внутрішнього зв'язку.

ВПРАВА 2. «ЗМІНИ ОДИН ГВИНТ»

Фокус: Робота з сюжетними змінними.

Час: 7 хвилин.

Формат: робота в парах.

Учасники отримують базовий «скелет» історії: Головний герой після тривалої відсутності повертається до рідного міста. Він дізнається про подію, яка безпосередньо стосується його минулого. Зустріч із людиною з колишнього життя змушує його сумніватися у власному рішенні. Наприкінці герой має зробити вибір, що визначить його подальший шлях.

Завдання:

Змінити лише один конструкторський елемент за вибором: а) точку зору (ввести ненадійного оповідача); б) мотивацію героя; в) часову рамку (почати з фіналу); г) обсяг інформації, доступний читачеві.

Суворі заборони: Не додавати жодних нових подій, не змінювати кількість речень.

Питання для рефлексії: Чи залишилася історія тією самою? Що саме «зламалося» в сприйнятті?

Методичний інсайт: Мінімальна структурна зміна спричиняє максимальний зсув художнього смислу. Сюжет – це спосіб конструювання, а не опис дій.

ВПРАВА 3. «ТОЧКА НАПРУГИ»

Фокус: Інженерне проектування кульмінації.

Час: 6 хвилин.

Подано текст: Після кількох років відсутності Марко повернувся до рідного села, щоб оформити документи на батьківський будинок. Місцеві мешканці зустрічали його стримано, а розмова зі старим другом залишила відчуття, що від нього щось приховують. Увечері Марко випадково дізнався інформацію, яка змусила його по-іншому подивитися на причини свого від'їзду. Уночі він довго не міг заснути, усвідомлюючи, що наступного дня мусить прийняти рішення.

Завдання:

Визначити, де має бути вершина напруги; запропонувати дві принципово різні кульмінаційні точки (подію чи рішення) та пояснити, як кожна з них кардинально змінює жанр і смисл тексту.

Методичний інсайт: Кульмінація – це свідомий інженерний вибір автора, а не автоматично виникаюча емоційна точка твору.

ВПРАВА 4. «ФІНАЛ ЯК ФОРМУЛА»

Фокус: Моделювання типів завершення історії.

Час: 5 хвилин.

Формат: індивідуально.

Базовий сюжет: Одинадятикласник Андрій готується виступити на шкільних зборах із промовою про подію, свідком якої він став. Учитель попереджає його про можливі наслідки відвертості, а друзі радять промовчати. Перед виходом на сцену Андрій отримує повідомлення, яке змінює його уявлення про ситуацію. Він піднімається на сцену, усвідомлюючи, що будь-яке слово може змінити його стосунки з людьми навколо.

Завдання:

Створити три варіанти фіналу (кожен по одному реченню) за формулами:

- *Відкритий*: «Андрій почав говорити, але...» (залишає ключове питання без відповіді);
- *Замкнений*: «Андрій сказав правду, і...» (чітко фіксує фінальний результат);
- *Смислово парадоксальний*: «Андрій промовчав, і саме це...» (несподівано змінює оптику сприйняття).

Рефлексія: Який фінал є педагогічно «зручним», який літературно сильним, а який дискусійним?

ВПРАВА 5. «ХТО ТУТ КЕРУЄ ІСТОРІЄЮ?»

Фокус: Наратор, фокалізація та довіра читача.

Час: 7 хвилин.

Учням пропонується нейтральна подія: Під час контрольної роботи з української мови вчитель помітив, що учень після зауваження швидко сховав телефон, а наприкінці уроку отримав високий бал.

Завдання:

- Описати цю подію коротко з трьох позицій: 1) від імені самого учня; 2) від імені стороннього спостерігача; 3) від імені ненадійного оповідача.
- Аналітичні запитання: У якій версії виникає найбільше напруги? Які слова маркують довіру чи недовіру?

Методичний інсайт: Сюжет = подія + оптика (фокус оповідача). Сюжет не змінюється – змінюється наша довіра до того, хто розповідає історію.

Діагностика та редагування тексту: Робота над сюжетними помилками

Інженерія сюжету є незамінним інструментом для розвитку навичок писемного мовлення, зокрема під час створення учнями власних творчих робіт (есе, новел, нарисів). Вона вчить бачити логічні огріхи та структурні провисання тексту ще до етапу стилістичного редагування. Для цього використовується вправа «Збірка сюжетних помилок».

Практичний кейс: вправа «Знайди слабе місце сюжету»

Текст: *«Я прокинувся рано-вранці й одразу зрозумів, що цей день буде особливим. За вікном світило сонце, і я згадав, як минулого літа ми з друзями їздили на річку. Після снідання я швидко зібрався до школи, бо сьогодні мав бути важливий урок. Дорогою я зустрів однокласника, але ми майже не розмовляли. На уроці вчитель сказав, що ми напишемо контрольну роботу, і я почав хвилюватися. Після уроків я пішов додому, пообідав і ввечері довго сидів у кімнаті, думаючи про майбутнє».*

Завдання: Не редагувати текст стилістично, а виявити суто інженерні помилки структури за допомогою такої діагностичної матриці (табл. 2).

Таблиця 2

Діагностична матриця аналізу слабких місць сюжету

Конструктивний елемент	Що саме не працює в тексті?	Чому це є інженерною помилкою?	Як можна посилити сюжет?
Динаміка конфлікту (Провисання сюжету)	Опис ранку – спогад – похід до школи – обід – вечірні роздуми.	Відсутній внутрішній рух, немає напруги, події лінійні й не розвивають конфлікт.	Замінити хронологічні дії на подію-виклик, яка вимагає негайної протидії.
Цілісність структури (Зайва подія)	Ретроспективний спогад про минулорічну поїздку на річку.	Зазначений епізод жодним чином не пов'язаний із подальшими подіями та не впливає на фінал.	Вилучити спогад або перетворити його на підказку для вирішення проблеми на уроці.
Мотивація персонажа (Відсутня ставка)	Фрази «важливий урок» та «хвилювання перед контрольною».	Читачеві неясно, чому цей урок важливий і що саме стоїть «на кону» для героя (яка його особиста ставка).	Прописати конкретний внутрішній страх героя (наприклад, ризик втратити грант чи підвести батьків).

Для самостійної перевірки та взаєморедагування учнями сюжетних ліній розроблено зручний інструмент – *Чекліст конструктора історії*, що містить такі верифікаційні маркери:

- *Основа*: Чи чітко визначено героя, його конкретну мету та особисту мотивацію? Чи описано простір подій?
- *Конфлікт*: Чи присутній внутрішній, міжособистісний або зовнішній конфлікт? Чи впливає він на вибір героя? Чи зрозумілі правила художнього світу?
- *Ключові сцени*: Чи наявна подія-поштовх (зав'язка)? Чи зростає напруга від сцени до сцени? Чи є сцена вибору/ультиматуму?
- *Логіка*: Чи має кожна подія причину й наслідок? Чи виключені випадковості, які рятують героя «ззовні» (без його зусиль)?
- *Кульмінація і фінал*: Чи є кульмінація результатом свідомого вибору героя? Чи змінюється герой або світ наприкінці? Чи відповідає фінал головній ідеї твору?

Покроковий алгоритм інженерії сюжету: Практикум

Реалізація методу на уроці узагальнення чи розвитку мовлення відбувається за чітким алгоритмом «6 кроків». Розглянемо його впровадження на прикладі моделювання сюжетного каркаса за наданою фабулою («У маленькому містечку раптово зникла головна річка... Молодий інженер Олег вирішує знайти причину...»).

Крок 1. Визначення основи сюжету.

На цьому етапі фіксуються базові параметри моделі. Герой і його мета: молодий інженер Олег, який прагне з'ясувати причину екологічної катастрофи й повернути воду мешканцям містечка. Контекст історії: простір на межі раціонального міського соціуму та фантастичного світу таємничого лісу.

Центральний конфлікт: протистояння між людським прагненням раціонально підкорити природу та первісними силами лісу.

Крок 2. Планування структурних елементів (Сюжетна дуга).

Зав'язка: зникнення річки, Олег приймає виклик.

Розвиток подій: заглиблення в таємничий ліс, зустріч із незвичайними істотами, усвідомлення морального виміру проблеми. Кульмінація: ключове випробування, у якому герой мусить зробити вибір – застосувати технічну силу й знищити ліс чи знайти екологічний компроміс.

Розв'язка: Олег знаходить баланс, відновлює потік річки через порозуміння з лісом.

Крок 3. Розробка персонажів.

Прописуються цілі, мотивація та страхи героїв. Олег мотивований бажанням допомогти людям, але має страх зробити помилку і завдати непоправної шкоди. Істоти лісу (архетипові охоронці природи) діють через страх знищення їхнього життєвого простору. Їхня взаємодія трансформує погляди головного героя.

Крок 4. Виявлення та посилення конфліктів.

Конфлікт розгортається на трьох рівнях: внутрішньому (боротьба Олега між раціональною інженерною логікою та екологічною етикою), міжособистісному (тиск і недовіра з боку зневірених мешканців містечка) та зовнішньому (людина проти сил природи). Фіксуються три ключові сцени, де конфлікт загострюється до максимуму.

Крок 5. Ітераційність тестування та вдосконалення.

На цьому етапі модель аналізується критично. Виявляються «білі плями»: чому саме Олег здатен розв'язати проблему? Які правила існування лісу? Вносяться корективи: додається посилення особистої ставки героя (наприклад, професійна помилка в його минулому, яку він прагне виправити), що робить сюжет більш життєвим.

Крок 6. Фіналізація.

Перевірка узгодженості всіх сюжетних арок (героя, міста, лісу). Усі лінії мають зійтися в точці кульмінації. Текст насичується емоційними та художніми деталями, які підкреслюють фінальний ефект гармонізації.

Діагностика та подолання освітніх втрат за допомогою інтерактивного моделювання

Упровадження інженерії сюжету виступає дієвим інструментом для діагностики й компенсації освітніх втрат у мовно-літературній галузі. Використання чітких візуальних алгоритмів дає змогу вчителю ефективно виявляти прогалини у формуванні читацької та мовленнєвої компетентностей здобувачів освіти. Спираючись на сучасні методичні рекомендації щодо організації компенсаторного навчання [4] та принципи інтерактивної взаємодії [3], педагог отримує можливість диференціювати роботу.

Зокрема, учні, які мають значні прогалини у знаннях та аналітичних навичках, за допомогою графічних моделей («сюжетних дуг», «карт персонажів») візуалізують абстрактні літературознавчі поняття. Це полегшує процес відновлення базових навичок текстоаналізу, знімає психологічний бар'єр перед роботою з великими текстами та сприяє швидшій інтеграції здобувачів у повноцінний освітній процес [4].

Інженерія сюжету та формувальне оцінювання в НУШ

Однією з найважливіших переваг упровадження інженерії сюжету є її повна інтеграція з філософією формувального оцінювання, що відповідає вимогам Нової української школи [2]. Цей підхід перетворює роботу з художнім текстом на поетапний, наочно спостережуваний і легко коригований процес навчання, де оцінюється не лише фінальний результат, а сам шлях мислення учня.

Помилка в сюжетному рішенні під час моделювання сприймається не як вирок у балах, а як конструктивний ресурс для навчання: що саме «не працює» в логіці історії і як це можна виправити за допомогою інженерного інструментарію. Систему зв'язку між прийомами інженерії сюжету та індикаторами формувального оцінювання на засадах інтерактивної педагогіки [3] представлено в таблиці 3.

Таблиця 3

Матриця формувального оцінювання за технологією інженерії сюжету

Приєм інженерії сюжету	Що оцінюємо (індикатор навчального поступу)	Форма зворотного зв'язку (інструмент ФО)
Моделювання архітекτονіки твору (графік, схема, «сюжетна дуга»)	Розуміння логіки розвитку подій, структури твору, причинно-наслідкових зв'язків.	Уточнювальні запитання вчителя, графічні коментарі за принципом «що працює / що варто доопрацювати».
Прогнозування альтернативних подій	Уміння висувати й обґрунтовувати логічні гіпотези на основі тексту.	Усний або письмовий описовий коментар без виставлення балів.
Аналіз конфлікту та мотивації героїв	Глибина художньої інтерпретації, рівень аргументованості висновків.	Критеріальна шкала, спільне обговорення відповідей у круглому столі.
Реконструкція або зміна сюжетних змінних	Здатність до осмисленого, цілеспрямованого редагування структури тексту.	Картка зворотного зв'язку за формулою «+ (успіх) / – (напрямок розвитку) / ? (запитання на роздуми)».
Порівняння авторського та учнівського рішень	Рівень розвитку критичного, аналітичного мислення та рефлексії.	Самооцінювання здобувачів освіти за індивідуальним чеклистом.
Обґрунтування вибору кульмінації	Уміння чітко й переконливо доводити власну позицію з опорою на першоджерело.	Взаємооцінювання в парах або малих творчих групах.

Практична реалізація методу на уроках української літератури у 8 класі

Для демонстрації життєздатності підходу розглянемо інтерактивну вправу «Проживаємо сюжет» (спроектовану відповідно до засад кооперативного навчання [3]), реалізовану під час вивчення історичної повісті Івана Франка «Захар Беркут» у 8 класі (орієнтовний час виконання – 10-12 хвилин).

Крок 1. Визначення подій (3 хв).

Учні в групах отримують набір карток із ключовими подіями повісті, які переплутані (*Прихід монгольського війська; Рішення громади Тухлі діяти спільно; Зрада Тугара Вовка; Знищення ворогів у пастці; Смерть Захара Беркута; Підготовка до оборони*). Завдання – не просто розкласти їх хронологічно, а з'єднати стрілками причинно-наслідкової логіки. Учні мають усвідомити, що без зради Тугара Вовка не відбувся б такий варіант пастки, а без рішення громади діяти спільно захист був би неможливим.

Крок 2. Виявлення ключових рішень і конфліктів (4 хв).

Кожна група обирає одну подію й заповнює картку: Хто ухвалив рішення? Який вибір було зроблено? Які наслідки для всього сюжету? Обов'язково маркується рівень конфлікту (внутрішній, соціальний чи ціннісний). Наприклад, аналізуючи рішення Тугара Вовка, учні фіксують ціннісний конфлікт: індивідуальне прагнення влади та феодалного егоїзму протиставляється колективному благу вільної громади.

Крок 3. Рефлексія «Що якщо...?» (3-5 хв).

Етап керованого моделювання альтернатив. Групи отримують завдання змінити вибір одного з героїв. Варіант А: Що було б, якби громада Тухлі не об'єдналася, а кожен обрав захищати свій двір самостійно? Учні прогнозують тотальну поразку та трагедію, що виводить їх на глибоке розуміння головної авторської ідеї твору – сили єдності. Варіант Б: Що змінилося б, якби Тугар Вовк не зрадив у ключовий момент? Моделюється абсолютно інший фінал, де зміщуються акценти моральної відповідальності та довіри.

Висновки

Застосування інноваційного методичного підходу «інженерія сюжету» на уроках літератури в умовах реалізації концепції Нової української школи [2] та Державного стандарту базової середньої освіти [1] забезпечує перехід від пасивного, поверхневого репродукування тексту до глибокого, свідомого й структурованого осмислення художнього твору. Розгляд сюжету як гнучкої, логічно вибудованої системи рішень, конфліктів та наслідків дозволяє учням опанувати універсальні аналітичні інструменти, які вони можуть ефективно застосовувати як під час інтерпретації класичних творів, так і в процесі конструювання власних оригінальних висловлювань.

Зазначений підхід виступає потужним засобом подолання освітніх втрат, оскільки візуальні моделі (сюжетні дуги, діагностичні матриці, алгоритми) допомагають структурувати мислення учнів із різним рівнем підготовки [4], знімаючи в них страх перед аналізом великих за обсягом творів. Інженерія сюжету є ефективним інструментом інтеграції компетентнісного підходу та формувального оцінювання, суттєво підвищує якість сучасної літературної освіти й збагачує читацький та ціннісний досвід особистості.

Джерела та рекомендована література

1. Державний стандарт базової середньої освіти. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. № 898.
2. Концепція «Нова українська школа» / Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/>
3. Пометун О. І. Енциклопедія інтерактивного навчання. Київ, 2014. 144 с.
4. Подолання освітніх втрат у закладах загальної середньої освіти: методичні рекомендації / за ред. О. Топузова. Київ: Педагогічна думка, 2024. 112 с.